

dr inż. Stanisław Szarek, mgr Damian Okliński
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Czynniki wpływające na akceptację szarej strefy w społeczeństwie

Factors influencing the gray market acceptance in society

Streszczenie: *Celem artykułu było zbadanie stopnia akceptacji szarej strefy w społeczeństwie. Przeprowadzono badania ankietowe dotyczące czynników wpływających na poziom akceptacji tej strefy w społeczeństwie. Stwierdzono, że wraz z wiekiem wzrasta stopień akceptacji szarej strefy. Mężczyźni częściej niż kobiety przyzwalają na istnienie tej strefy. Ludzie zamieszkujący większe miasta w mniejszym stopniu tolerują szarą strefę niż mieszkańcy małych miejscowości. Zaobserwowano zmniejszenie akceptacji dla szarej strefy wraz z liczbą posiadanego rodzeństwa. Pozytywnie zweryfikowano hipotezę, że osoby deklarujące się jako wierzące i praktykujące w mniejszym stopniu akceptują szarą strefę niż osoby wierzące niepraktykujące oraz osoby niewierzące.*

Słowa kluczowe: szara strefa, poziom akceptacji

Abstract: *The aim of the study was to examine the degree of acceptance of the gray zone in society. We carried out a survey on the factors affecting the level of acceptance of this zone in society. It was found that age increases the degree of acceptance of the informal economy. Men are more likely than women to accept the existence of this zone. People living in the city tolerate the gray zone less than residents of small towns. The decrease of the approval of the gray area with the number of siblings has been observed. The hypothesis has been positively verified that people who declare themselves believers and practitioners, to a lesser extent, accept the gray zone than non-practicing believers and non-believers.*

Keywords: gray economy, acceptance

Wstęp

Szara strefa i działalność w niej prowadzona stanowi bardzo złożone zagadnienie. Z problemami związanymi z „ekonomią cienia” borykają się wszystkie kraje świata, począwszy od państw ubogich i zacofanych gospodarczo, poprzez kraje rozwijające się, aż do krajów bogatych i dobrze rozwiniętych gospodarczo. Gospodarki krajowe różnią się jednak skalą i powszechnością tego zjawiska. Dobre warunki inwestycyjne, niski poziom korupcji czy brak przyzwolenia społecznego wpływają na to, że w niektórych krajach rozmiary szarej strefy są minimalne. Z kolei w krajach biedniejszych, gdzie podatki nie są zbyt wysokie, ale za

to powszechnie występuje korupcja, skłonność do prowadzenia działalności gospodarczej w szarej strefie jest stosunkowo wysoka.

Szara strefa uznawana jest za zjawisko wielowymiarowe, mające wpływ na wiele aspektów życia społecznego i działalności gospodarczej. Równie złożone bywają powody, które skłaniają ludzi do prowadzenia działalności w szarej strefie. Z jednej strony szara strefa często funkcjonuje w ramach niewielkiej i rozproszonej sferze świadczonych usług oraz drobnej wytwórczości. Z drugiej zaś w szarej strefie funkcjonują podmioty, których aktywność jest prawnie zabroniona.

Celem pracy było zbadanie stopnia akceptacji szarej strefy w społeczeństwie. Przeprowadzono badania ankietowe dotyczące czynników wpływających na poziom akceptacji tej strefy w społeczeństwie. Badania przeprowadzono przy użyciu panelu www.ankiety.interaktywnie.com. Formularz ankietowy zamieszczony w portalu wypełniło 120 osób. Badanie przeprowadzone w okresie od lutego do marca 2014 roku. Ankieta była w pełni anonimowa, a dobór próby badawczej miał charakter losowy. Postawiono hipotezę, że osoby wierzące i praktykujące - bez wskazania na rodzaj wyznawanej wiary, mniej akceptują szarą strefę niż osoby niewierzące.

Szara strefa w literaturze przedmiot

W literaturze przedmiotu spotkać można takie określenia szarej strefy, jak: „druga gospodarka” (second economy), „gospodarka czarna” (black economy), „gospodarka ukryta” (hidden economy), „gospodarka podziemna” (underground albo subterranean economy), „nieoficjalna gospodarka” (unofficial economy), „nieewidencjonowana gospodarka” (unrecorded economy), „gospodarka nieformalna” (informel economy), „gospodarka równoległa” (parallel economy), „gospodarka gotówkowa” (cash economy)¹.

Wynika z tego, że brak jest jednolitej definicji pojęcia szara strefa². Podstawowa definicja określa „szarą strefę” jako wszelkie działania gospodarcze, które przyczyniają się do oficjalnego (albo obserwowalnego) wzrostu PKB, ale które pozostają bezpośrednio niezarejestrowane³. Według Feige, szara strefa to takie działania gospodarcze, które pozostają niezmierzone lub nie są zgłaszane⁴.

W sformułowanych definicjach można zauważyć dwa różne podejścia. Pierwsze z nich traktuje działalność podmiotów w szarej strefie, jako działalność niezarejestrowaną. Drugie natomiast, odwołuje się do tak zwanej „sfery behawioralnej”, tj. uchylania się w działalności od określonych obowiązków nałożonych

¹ P. Gutmann, *The Subterranean Economy*. In: *The Economics of Shadow Economy*. Eds. W. Geartner, A. Wening, Berlin 1997.

² Por. Fleming M.H., Roman J., Farrell G., *The Shadow Economy*, *Journal of International Affairs*, Spring 2000, 53, no. 2; F. Schneider, *The size and Development of the Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force of 22 Transition and 21 OECD Countries: What do we really know?*, w: *The Informal Economy in the EU accession countries*, red. Belev B., Centre of the Study of Democracy, Sofia 2003.

³ Schneider F., Enste H. D., *Shadow Economies: Size, Causes and Consequences*, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII, 2000, s.78.

⁴ L.E. Feige, *How big is the irregular Economy?* *Challenge*, November – December 1979.

przez prawo. Różnice te często wynikają ze sposobów przyjętych szacunków w tej części gospodarki i inaczej sformułowanych celów badań⁵.

Obszar szarej strefy ze względu na rodzaj łamanych reguł dzieli się na:

- gospodarkę niezarejestrowaną (*unrecorded economy*) – to działania nie zgłoszone instytucjom statystycznym,
- gospodarkę nielegalną (*illegal economy*) – to działania gospodarcze łamiące przepisy prawne, np. narkobiznes, czarny rynek walutowy,
- gospodarkę nieformalną (*informal economy*) – to działania gospodarcze, w których unika się kosztów wynikających z wszelkich regulacji i nie objęte korzyściami wynikającymi z powyższych reguł,
- gospodarkę niezgłoszoną (*unreported economy*) – to działania przynoszące dochód nie zgłaszany organom podatkowym⁶.

Zdaniem części statystyków, definicje szarej strefy w ekonomii akademickiej tworzone są mało dokładnie i zbyt ogólnie. Urzędy statystyczne posiłkują się definicją szarej strefy zawartą w *System of National Accounts* z 1993 r. Wg tego systemu, działania gospodarcze możemy podzielić na obserwowalne i nieobserwowalne (*non-observed economy*)⁷.

Z grona działań gospodarczych nieobserwowalnych wyróżnić można:

- produkcję sektora nieformalnego (*informal sector production*) – wynikającą z działania pośredników dla zapewniania pracy i dochodów osobom trzecim,
- produkcję gospodarstw domowych przeznaczoną na własny końcowy użytek (*household production for own final use*) – obejmującą produkcję zwierzęcą i roślinną, przetwórstwo rolno-spożywcze, produkcję przedmiotów codziennego użytku, leśnictwo, oraz odpłatne usługi domowe, a także bieżące utrzymanie domów zajmowanych przez właścicieli,
- produkcję nielegalną (*illegal production*) – obejmującą produkcję dóbr i usług, których tworzenie, posiadanie i sprzedaż są prawnie zabronione lub będącą nielegalną w wyniku wykonywania jej przez nieuprawnione osoby,
- produkcję podziemną (*underground production*) – obejmującą wszystkie legalne działania gospodarcze ukryte przed władzami z powodu chęci uniknięcia płacenia podatków dochodowych czy nieprzestrzegania standardów prawnych (np. z zakresu prawa pracy).

Badania szarej strefy

Ekonomiści i socjologowie już kilkadziesiąt lat temu zaczęli wykazywać zainteresowanie zjawiskiem szarej strefy. Niewystarczająca wiedza o niej ma niebagatelne, negatywne skutki dla polityki gospodarczej. Niedostateczne rozpoznanie na temat przyczyn powstawania, rozmiarów oraz czynników, które sprzyjają rozwojowi szarej strefy, utrudnia skuteczne zmniejszanie skali, czy też ma wpływ na podejmowanie działań, mogących przyczynić się do wyeliminowania

⁵ Gołębiowski G., *Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej*, Współczesna Ekonomia nr 1, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie 2007, s. 1.

⁶ L.E. Feige, *Defining and Estimating Underground and Informal Economies: the New Institutional Economics Approach*, Madison 1990. University of Wisconsin – Madison 1990, s. 19.

⁷ Feige, L.E., *The Anatomy of the Underground Economy*, „The Unofficial Economy: Consequences and Perspectives in Different Economic Systems” ed. Allesandrini S., Dallago B.

tego zjawiska. Rozpoczęcie pierwszych badań nad szarą strefą datuje się na lata pięćdziesiąte ubiegłego wieku. Nie dotyczyły one jednak bezpośrednio tego zjawiska, ani nie nadały mu obecnej nazwy, lecz w związku z analizą innych ekonomicznych wielkości wskazywały na unikanie opodatkowania, jako na istotny czynnik wpływający na gospodarkę⁸. Ekonomiści twierdzili, że unikanie opodatkowania jest związane bezpośrednio z istnieniem tzw. „drugiego obiegu gospodarczego”. Zaliczano do niego, np. napiwki, prace dorywcze itd. Dopiero w kolejnych pracach badacze zaczęli bezpośrednio skupiać się na zjawisku szarej strefy. Wtedy też zaczęły powstawać pierwsze definicje. Dodatkowo zaczęto podejmować próby jej pomiaru wykorzystując do tego celu podstawowe metody statystyczne. Jednakże pomiary te w związku z założeniami, jakie przyjęto, uważano za błędne. Powodem tego był fakt, iż założenia te były zbyt rygorystyczne oraz mało realistyczne. W związku z tym, że owe przypuszczenia cechowały się niedokładnością, próbowano dokonać pomiaru szarej strefy wykorzystując modele ekonometryczne i bardziej zaawansowane metody.

Jednocześnie zaczęto analizować przyczyny powstawania szarej strefy. Jako główną przyczynę, wskazywano obciążenia podatkowe. Lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XX wieku to kolejny okres, w którym powstało wiele prac i raportów dotyczących „ekonomii cienia”. Wyniki badań w krajach rozwiniętych gospodarczo wskazywały wtedy na zakres regulacji i jakość instytucji jako istotne czynniki wpływające na to zjawisko. Wtedy też zaczęto podejmować pierwsze próby określenia jej rozmiarów w krajach przechodzących przemianę gospodarczą, takich jak Polska czy ówczesna Czechosłowacja.

W wymienionym wcześniej okresie, nie tylko ekonomiści i socjologowie zaczęli badać szarą strefę. Niezajmujące się nią dotychczas urzędy statystyczne, również dodały „ekonomię cienia” do zakresu swoich zainteresowań. Urzędy te na „własną rękę” próbowały stworzyć jednolitą definicję szarej strefy oraz określić jej wpływ na PKB.

Obecnie badacze coraz bardziej koncentrują swoją uwagę na „miękkich” czynnikach oddziaływujących oraz powiązanych z szarą strefą przywiązując im dużą wagę. Wśród nich można wymienić np. korupcję albo moralność podatkową⁹.

Pierwsze badania polskich ekonomistów nad rozmiarami szarej strefy przypadły na lata osiemdziesiąte ubiegłego wieku. Wówczas to podjęto próby dokładnego opisanie wymienionego wyżej zjawiska¹⁰. Warto w tym miejscu przypomnieć, iż badania przeprowadzone wówczas dotyczyły innego systemu gospodarczego, a ich porównywalność z badaniami z innych krajów w tym sa-

⁸ Cagan P., *The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply*, Journal of Political Economy, Vol. 66 No. 4/1958, s.303-328; Macesich G., *Demand for Currency and Taxation in Canada*, The Southern Economic Journal, Vol. 29 No. 1 1962, s. 33-38.

⁹ Schneider F., *Shadow Economies and Corruption all over the World: New Estimates for 145 Countries*, Linz 2007, s.29-32; Torgler B., Schneider F., *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis*, Linz 2007, s. 8-10.

¹⁰ Bednarski M., Kokoszczyński R., Stopyra J., *Kształtowanie się rozmiarów drugiego obiegu w Polsce w latach 1977-1986*, Bank i Kredyt, nr 8-9, 1988, s.11-18; Bednarski M., *Drugi obieg gospodarczy – przesłanki, mechanizmy i skutki w Polsce lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992; Cassel D., Jaworski W., Kath D., Kierczyński T., Lutkowski K., Paffenholz H.-J., *Inflation und Schattenwirtschaft im Sozialismus*, Hamburg 1989.

mym okresie, jak i z badaniami przeprowadzonymi dla Polski po transformacji ustrojowej jest ograniczona.

Po 1989 roku w Polsce nastąpił wzrost zainteresowania szarą strefą. Skutkowało to badaniami, jakie przeprowadzili uczeni prywatnych instytucji jak i badacze akademicy¹¹. Jednakże wzrost zainteresowania nie odzwierciedla liczby prac, jakie powstały w tamtym okresie. Dodatkowo od końca lat 90. ubiegłego wieku, nie pojawiły się żadne nowe badania ilościowe dotyczące „szarej strefy w Polsce, pomijając badania zagranicznych ekonomistów, gdzie Polska występowała z szeregiem innym krajów transformujących się. Na obecną chwilę jedyną instytucją przeprowadzającą własne badania nt. szarej strefy w Polsce jest Główny Urząd Statystyczny.

Przyczyny powstawania szarej strefy

Badacze zajmujący się problemem powstawania szarej strefy zgodnie twierdzą, że przyczyn wzrostu tego zjawiska można doszukiwać się w:

- niskiej świadomości praw przysługujących pracownikom,
- względnie małym ryzyku wykrycia nieprawidłowości,
- zróżnicowanych stawek podatku VAT i podatku akcyzowego wśród podobnych grup asortymentowych,
- rozbudowanym system przysługujących ulg i preferencji,
- nielegalnym zatrudnianiu osób pracujących dodatkowo i niepłacących należnych z tego tytułu podatków,
- nieprzejrzystych przepisach dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej,
- nieelastycznych przepisach i normach w prawie pracy,
- uwarunkowaniu Kodeksu Pracy – np. zasady zatrudniania i zwalniania pracowników¹².

Spośród międzynarodowych badań nad zjawiskiem „gospodarki drugiego obiegu” wynika, że wykaz przyczyn wywołujących i potęgujących to zjawisko w różnych państwach jest do siebie zbliżony. F. Schneider, jako główne przyczyny wywołujące wzrost szarej strefy wskazuje:

- wzrost obciążeń podatkowych i para podatkowych (składki na świadczenia socjalne),
- zakreślenie regulacji państwowych,
- transfery socjalne,
- szczególne uregulowania odnośnie rynku pracy,
- usługi sektora publicznego (public sector services)¹³.

Z kolei Enste, wśród szeregu czynników wpływających na wzrost szarej strefy wskazał trzy najistotniejsze:

¹¹ Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, *Szara strefa w transformacji gospodarki*, Gdańsk 1995, s. 79.

¹² *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*, praca zbiorowa pod kierunkiem dr. T. Smuga, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 2005, s.39.

¹³ Schneider F., *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do we really know?*, 2006, s. 56.

- wymuszona redukcja tygodniowego czasu pracy, odchodzenie na wcześniejsze emerytury i wzrastająca stopa bezrobocia,
- długoterminowy spadek cnót obywatelskich, polegających na niepodporządkowaniu się przepisom prawa oraz ograniczenia tzw. moralności podatkowej,
- wzrost obciążeń podatkowych oraz składek na świadczenia społeczne, występujące łącznie wraz ze wzrostem intensywności uregulowań rynku pracy (spadku elastyczności)¹⁴.

Wymienione wyżej przyczyny można sklasyfikować w bardziej ogólny sposób – przyczyny występowania zjawiska „ekonomii drugiego obiegu” porządkuje się w trzy grupy przyczynowe:

- ekonomiczne,
- instytucjonalne,
- psychologiczne.

Do przyczyn ekonomicznych zalicza się:

- niewystarczające dochody pracujących lub ich brak,
- obawy przed utratą świadczeń (zasiłków) w przypadku rejestracji umowy o pracę (dotyczy to np. emerytów i bezrobotnych),
- brak legalnej pracy.

Drugą grupę przyczyn tworzą przyczyny instytucjonalne, do których zalicza się:

- regulacje rynku pracy (łatwość zwalniania i zatrudniania pracowników),
- wysokie zasiłki dla bezrobotnych,
- wysokie podatki nakładane na pracę.

Ostatnia grupa przyczyn to pobudki psychologiczne, takie jak osobowe skłonności do podejmowania ryzyka czy też społeczna moralność podatkowa (rozumiana, jako przyzwolenie społeczne do podejmowania zatrudnienia bez umowy o pracę). Badania przeprowadzone w Polsce w 1997 roku przez Grabowskiego potwierdzają występowanie zbliżonego katalogu przesłanek oraz wskazują, że największy wpływ na tworzenie się szarej strefy mają przyczyny z grupy pierwszej - o charakterze ekonomicznym. Grabowski stwierdza też, że przyczyny te mogą być poprzedzone czynnikami o charakterze instytucjonalnym. Badania ankietowe, które przeprowadzono w Polsce w 2003 r. wśród grupy 271 małych i średnich przedsiębiorstw wykazały, że największy wpływ na wchodzenie przedsiębiorców do tzw. strefy cienia miały¹⁵:

- zbyt duże obciążenia wobec ZUS,
- wysokość nakładanych podatków,
- konieczność obniżania kosztów, aby sprostać konkurentom działającym w pełni legalnie,
- konieczność obniżania kosztów, aby sprostać konkurencji, która działa w szarej strefie,
- chęć pozostania konkurencyjnym dla klientów.

¹⁴ Enste D.H., *The Shadow Economy and Institutional Change In EU Accession Countries – A Two Pillar Strategy for the Challenges ahead*, EU 2002, s. 21.

¹⁵ Grabowski M.H., *Informal Labor Market and Informal Economy During Economic Transition: The Polish Perspective*, [w:] *The Informal Economy in the EU Accession Countries*, Belev B. (red.), Centre of the Study of Democracy, Sofia 2003.

Zalety i wady istnienia szarej strefy

Na ogół, gdy podejmowany jest problem oceny zjawiska „ekonomii cienia” przeważa kontekst negatywny. Jako, że szara strefa postrzegana jest jako coś złego nie można bezspornie stwierdzić, że jej obecność nie przynosi żadnych korzyści na różnych płaszczyznach.

Jednym z pozytywnych aspektów szarej strefy jest niewątpliwie neutralizacja skutków bezrobocia, poprzez częściowe niwelowanie podaży pracy w oficjalnym sektorze. Pracodawcy tworzą miejsca pracy, pomimo że decydują się zatrudniać osoby w sposób nieformalny. Dzięki temu, że część osób decyduje się pracować „na czarno” poziom bezrobocia w rzeczywistości może być mniejszy o kilka punktów procentowych w stosunku do oficjalnie podawanego przez statystyków.

Szara strefa zapewnia stymulację popytu konsumpcyjnego. Dodatkowy dochód, jaki uzyskuje pracownik pracując bez umowy o pracę, wykorzystuje kupując potrzebne rzeczy w oficjalnym obiegu. Pieniądze w ten sposób zarobione wracają do obrotu oficjalnego. Szacuje się, że w Niemczech około 2/3 przychodów, generowanych w szarej strefie, wraca do oficjalnego obiegu, w związku z czym są opodatkowane podatkiem VAT¹⁶.

Kolejną korzyścią dla osób zatrudnionych w „drugiej gospodarce” jest możliwość podniesienia poziomu życia, dzięki pieniądзом w ten sposób zdobytym. Często wejście do szarej strefy jest podyktowane tym, że osoby nie mają możliwości znalezienia w pełni legalnej pracy. Całe gospodarstwa domowe w konsekwencji tego zmuszone są żyć często na granicy ubóstwa, gdyż są pozbawione środków do życia. Brak takiego dochodu znacząco zwiększa zagrożenie ubóstwem pracującego i jego rodziny.

Jeszcze inną, możliwą konsekwencją występowania gospodarki nieformalnej i przeprowadzanych w niej transakcji jest wzrost ilości pieniądza gotówkowego w obiegu. Jest to zjawisko, które obserwowano w Polsce, a realizowane przez podmioty gospodarcze z sektora budowlanego, które działają na rynku mieszkaniowym, przeżywającym okres wyjątkowo dobrej koniunktury w Polsce. Ów proceder polegał na przyjmowaniu zapłaty gotówką, unikając formalnych rozliczeń i uciekając przed podatkiem VAT¹⁷.

Korzyści z działania w szarej strefie osiągają też pracodawcy. Główna z nich to obniżenie kosztów pracy. Pracodawca zatrudniając pracownika „na czarno” nie musi odprowadzać składek ubezpieczeniowych, dzięki czemu znacznie obniża się koszt zatrudnienia pracownika. Ponadto taki pracodawca nie będzie zmuszony wysłać podwładnego na płatny urlop czy też zwolnienie chorobowe. Często przez wzgląd na bariery administracyjne, nierejestrowanie zatrudnienia jest jedynym sposobem na wykonanie zleconej pracy przez pozyskanego na krótki okres czasu pracownika.

Z kolei, jako jeden z głównych aspektów negatywnych zjawiska szarej strefy, jest fakt, że niezarejestrowana praca przynosi wiele strat. Zarówno w skali mikro- i makrospołecznej jak również w skali mikro- i makroekonomicznej. Praca „na czarno” powoduje, że do budżetu państwa nie trafia znaczna suma pieniędzy

¹⁶ <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Szara-strefa-ma-tez-plusy-2030869.html> (2014.01.15).

¹⁷ I. Morawski, *Portfele coraz bardziej wypchane*, „Rzeczpospolita” z 15 marca 2007 r.

z tytułu podatków dochodowych, co w warunkach polskiej gospodarki w sposób znaczny i bezpośredni ogranicza możliwość zredukowania deficytu budżetowego. Skutki takich praktyk odczuwają też samorządy lokalne, do których trafia, z racji podatku dochodowego od osób fizycznych, mniejsza część pieniędzy. Z pieniędzy tych samorządy byłyby w stanie realizować inwestycje, np. naprawa dróg lokalnych, odnawianie budynków, oczyszczanie parków i skwerów czy budowa placów zabaw.

Z punktu widzenia mikroekonomicznego negatywnym skutkiem jest fakt, że utrzymywanie się szerokiej skali tego zjawiska powoduje problemy z konkurencyjnością dla podmiotów gospodarczych, które na rynku funkcjonują w sposób legalny. Przedsiębiorca ma w tym wypadku trudności z właściwym prosperowaniem, jako że produkty, czy usługi wykonywane przez konkurenta działającego w sposób nielegalny są oferowane po niższych cenach. W konsekwencji te podmioty gospodarcze, które działają w sposób uczciwy, chcąc pozostać konkurencyjnymi, a jednocześnie obniżyć koszty pracy zmuszone są zatrudniać pracowników w sposób nierejestrowany.

„Ekonomia cienia” jest niekorzystna także w wymiarze makrospołecznym. Mianowicie przyczynia się do powstawania tzw. efektu gapowicza. Efekt ten polega na tym, że osoby, które nie płacą podatków korzystają z usług finansowanych ze źródeł budżetowych na równi z osobami, które te podatki płacą. Za przykłady takich usług mogą posłużyć, np. ochrona zdrowia lub edukacja w publicznych placówkach. Dodatkowo osoby ukrywające swoje nieopodatkowane dochody często uzyskują świadczenia społeczne. Poprzez niewykazywanie dodatkowych zarobków rodziny takie nie przekraczają progu dochodowego określonego dla poszczególnych świadczeń. Do świadczeń społecznych zaliczają się, np. świadczenia rodzinne, różnego rodzaju zapomogi lub dodatki mieszkaniowe¹⁸.

Inną negatywną konsekwencją nieuregulowanego zatrudnienia jest brak podstawowych praw, jakie przysługują pracownikowi. Prawa zawarte w kodeksie pracy i innych przepisach prawa pracy są na ogół nieprzestrzegane przez zatrudniającego. Podwładny nie może liczyć na płatny urlop o odpowiedniej długości, czy bezpieczne warunki pracy, które zapewniają przepisy BHP. Ponadto pracownicy pozbawieni są możliwości nabycia uprawnień do świadczeń z systemu ubezpieczeń społecznych, np. prawo do zasiłków z tytułu choroby czy macierzyństwa, renty z tytułu niezdolności do pracy. Osoby pracujące „na czarno” nie odprowadzają też składek emerytalnych, co jest niekorzystne zarówno dla nich samych jak i dla władz państwa, które wypłacając należne emerytury musi szukać pieniędzy z alternatywnych źródeł. Wykonując pracę nierejestrowaną, osoby takie, często nie są świadome swoich praw, bądź też w obawie przed zwolnieniem, nie próbują ich egzekwować.

Wyniki badań

Udział w ankiecie wzięło 63 mężczyzn i 57 kobiet. Największy odsetek ankietowanych stanowiły osoby w wieku 18-24 lat – 65% Osoby w przedziale wiekowym 25-30 lat, stanowiły 20% ogółu ankietowanych. 10% ankietowanych to

¹⁸ Pater K., *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Synteza raportu końcowego z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007, s. 4.

osoby w przedziale 31-40 lat. Najmniejszą grupę stanowiły osoby powyżej 40 roku życia.

Największa grupa respondentów zamieszkiwała miasta liczące od 30 do 100 tysięcy mieszkańców – 35% osób biorących udział w badaniu. 31,7% jako miejsce zamieszkania wskazało wieś. W miastach liczących powyżej 100 tys. mieszkańców mieszkała co piąta osoba ankietowana. Najmniej liczną grupę stanowili mieszkańcy miejscowości do 30 tysięcy mieszkańców – 13,3%. Ponad połowa badanych – 52,5%, kształciła się w liceach ogólnokształcących. 28,3% ukończyło technikum. Liceum profilowane ukończyło 13,3% ankietowanych. Najmniej ankietowanych - 6%, ukończyło liceum zawodowe. Najliczniejszą grupę – 50% stanowiły osoby posiadające status studenta. Osobami pracującymi był prawie co trzeci ankietowany. Osoby nieposiadające pracy stanowiły 10,8% ankietowanych. Najmniej osób biorących udział w badaniu uczyło się nadal w szkołach średnich – 6,7%.

W badanej grupie prawie co druga badana osoba - 49,2% deklarowała, że jest osobą wierzącą i praktykującą. Co trzeci ankietowany deklarował się jako osoba wierząca-niepraktykująca. Najmniej liczną grupę – 17,5% stanowiły osoby, które określiły się jako osoby niewierzące

Co trzeci ankietowany uważał, że szara strefa jest szkodliwa dla gospodarki. 36,7% respondentów sądziło, że zjawisko to negatywnie oddziałuje na gospodarkę. 9,2% osób ankietowanych uważało, że szara strefa raczej nie niesie za sobą żadnych negatywnych konsekwencji dla gospodarki, natomiast 4,2% było o tym przekonanych.

70,9% osób uważało, że szara strefa powinna być zwalczana, z czego 26,7% było o tym przekonanych, a 44,2% „raczej” sądziło, że szarą strefę powinno się ograniczać. W opozycji do nich było 20% badanych, którzy uważali, że szara strefa raczej nie powinna być zwalczana oraz 9,2%, którzy uważali, że to zjawisko zdecydowanie nie powinno być zwalczane.

67,5% respondentów uważało, że pozytywnym skutkiem zjawiska szarej strefy jest możliwość przeczekania trudnego okresu gospodarczego, kiedy występuje problem z długotrwałą niemożnością znalezienia legalnego zatrudnienia. Za drugi, najczęściej wskazywany aspekt ankietowani wskazali fakt, że szara strefa przyczynia się do zmniejszenia liczby osób bezrobotnych. Na tę odpowiedź wskazało nieco ponad 50% wszystkich osób. Niemal równie często ankietowani wskazywali, że praca bez rejestrowania daje możliwość uzyskania dodatkowych środków finansowych niepomniejszych o kwotę podatków. Jako inne możliwe pozytywne aspekty, respondenci wskazywali na niższe ceny produktów z szarej strefy (jako przykład wymieniane były głównie papierosy) oraz rozwijanie umiejętności, które pozwolą im skutecznie unikać płacenia podatków (co przez respondenta zostało uznane za cechę pozytywną). Na przeciwnym biegunie znajdują się osoby, które twierdzą, że z występowania zjawiska szarej strefy nie płyną żadne korzyści.

Zdaniem respondentów, główną przyczyną rozwoju szarej strefy są trudności ze znalezieniem legalnego zatrudnienia. Na tę odpowiedź wskazało prawie 90% przebadanych osób. Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na pogłębianie się tego zjawiska były według 47,6% ankietowanych zbyt wysokie ceny oryginalnych przedmiotów. Kolejną, najczęściej wskazywaną odpowiedzią była chęć

ominięcia przepisów prawnych – 44,4%. Na niejasne przepisy prawne, jako czynnik wpływający na rozwój szarej strefy, zdecydowało się wskazać 27% ankietowanych osób. Tylko po cztery osoby (6,3%) uważały, że przyczyną może być wychowanie danej osoby oraz stosunek do wyznawanej wiary. Innym czynnikiem powodującym pogłębianie się szarej strefy, na jaki wskazali respondenci, były wysokie podatki.

Winą za pogłębianie się szarej strefy 81% respondentów obarczyło osoby aktualnie sprawujące władzę w naszym państwie. Prawie 70% badanych wskazało, że są to zbyt wysokie podatki. Blisko 43% ankietowanych za odpowiedzialnych za taki stan rzeczy uważa pracodawców zatrudniających innych bez umowy o pracę. Tylko 7,9% wskazało samych zatrudnionych w szarej strefie, jako osoby odpowiedzialne za wzrost tej strefy.

Stopień akceptacji szarej strefy

Ponad 25% ankietowanych w ogóle nie akceptuje szarej strefy. Taki sam procent osób wskazało, że akceptują występowanie szarej strefy. Aż 45% respondentów jest gotowych zaakceptować występowanie szarej strefy tylko w wyjątkowych okolicznościach. Jeżeli uznać tę grupę za osoby, które również akceptują szarą strefę, odsetek osób, którym nie przeszkadza to zjawisko wzrasta do 72,5%.

43,3% respondentów przyznało, że wśród najbliższej rodziny były osoby, które pracowały bez podpisanej umowy bądź też były w ten sposób zatrudnione. 29,2% ankietowanych osób stwierdziło, że taka sytuacja nigdy nie miała miejsca w ich rodzinie, natomiast 27,5% ankietowanych o takiej sytuacji nie słyszało lub nie ma wiedzy na ten temat.

Co trzeci ankietowany byłby gotowy przenieść się do szarej strefy by zarabiać więcej, z czego 20% jest o tym przekonanych, zaś 16,7% uważa, że mogłoby rozważyć taki krok. Co piąty ankietowany odpowiedział, że „raczej” nie brałby takiej możliwości pod uwagę, natomiast co szósty ankietowany zdecydowanie odrzucił taką opcję. 26,7% ankietowanych osób nie potrafiło określić, czy rozważałoby przeniesienie się do szarej strefy, dzięki czemu uzyskaliby większe zarobki, kosztem uniknięcia płacenie podatków.

Niemal co trzeci badany regularnie ściąga z Internetu nielegalne piosenki, gry lub filmy. 25% deklaruje, że zdarzyło im się to kilka razy bądź korzysta z takiego rozwiązania sporadycznie. Mniejszą grupę stanowią osoby, które potępiają takie zachowanie i nigdy nie zdarzyło ściągnąć nielegalnych plików multimedialnych z Internetu. Takie osoby stanowią 17,5% wszystkich badanych. Tylko 2,5% osób przyznaje, że zdarza im się pobierać dane z Internetu bez uiszczenia odpowiednich opłat, a następnie dokonują zakupu tych produktów z legalnych źródeł. Traktują tym samym pliki pobrane z Internetu jako wersję próbną. Przyczyną tego stanu rzeczy może być łatwa dostępność plików multimedialnych z nielegalnych źródeł, na co wskazało 81,8% ankietowanych. 43,8% ankietowanych przyznało, że nie dysponuje odpowiednimi środkami, za które mogliby dokonać zakupu takich plików od legalnych dystrybutorów. Prawie co czwarty respondent (23,2%) czuje niechęć do zakupu muzyki czy filmów od legalnych dostawców. Powodem niechęci do zakupu materiału od legalnych dostawców,

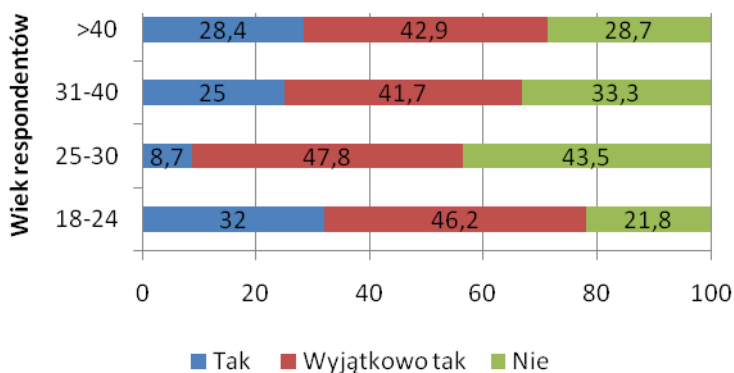
jaki wskazywały osoby badane, była m.in. zbyt duża monopolizacja rynku, chęć wypróbowania danego produktu bez ponoszenia z tego tytułu kosztów, wysokie ceny takich multimediów. Część osób decydowała się na taki krok, gdyż nie chce kupować towarów obciążonych podatkami.

Ponad połowa ankietowanych, tj. 56,7% stwierdziła, że zdarzyło im się podjąć pracę w sposób nieformalny. 43,3% badanych stwierdziło, że nigdy nie zdarzyło im się pracować bez podpisanej umowy. W przypadku trudności ze znalezieniem pracy, aż 72,5% osób zdecydowałoby się na zatrudnienie bez umowy. Z tej grupy 44,2% jest przekonanych, że brałoby taką możliwość pod uwagę, natomiast 28,3% byłoby skłonnych taką opcję rozważyć. Co dziesiąty ankietowany uważa, że „raczej” nie brałby takiej możliwości pod uwagę, zaś tylko niespełna 7% osób jest o tym przekonanych. Zaledwie co dziesiąty ankietowany, nie potrafił określić, czy w przypadku trudności ze znalezieniem pracy, byłby gotowy rozważyć taką opcję.

Analizując stopień akceptacji szarej strefy w zależności od wieku respondentów zaobserwowano, że prawie 80% osób z najmłodszej grupy wiekowej akceptuje to zjawisko (rys. 1). Najmniej akceptowana jest szara strefa przez osoby z przedziału wiekowego 25-30 lat. Odsetek osób nieakceptujących wyniósł w tym wypadku 43,5%. Poczynając od 31 roku życia, stopień akceptacji szarej strefy (odpowiedzi tak i wyjątkowo tak) wyraźnie się zwiększa. Okazuje się, że zdobywane doświadczenie życiowe nie powoduje negowania tego zjawiska, a wręcz przeciwnie – coraz większą jego akceptację.

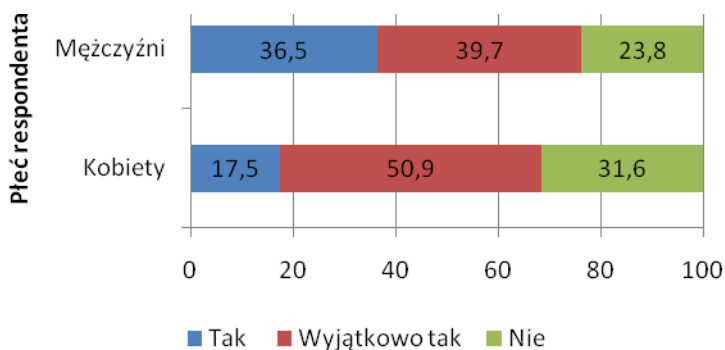
Zaobserwowano, że mężczyźni wykazują większy stopień akceptacji dla szarej strefy niż kobiety (rys. 2). Prawie 80% z nich akceptuje to zjawisko, przy czym podobny odsetek wskazało na odpowiedzi tak i wyjątkowo tak. W przypadku kobiet zaobserwowano, że co trzecia z nich zdecydowanie potępia to zjawisko, Jednak co druga jest w stanie zaakceptować je w wyjątkowych przypadkach.

Znaczne rozbieżności w ocenie akceptowania szarej strefy wystąpiły w zależności od miejsca zamieszkania (rys. 3). Okazało się, że najbardziej akceptują szarą strefę mieszkańcy miast z przedziału 30-100 tys. mieszkańców. W tym wypadku, tylko co 6 ankietowany szarej strefy nie akceptuje. W dalszej kolejności szarą strefę najbardziej akceptują mieszkańcy wsi. W tym wypadku co czwarty ankietowany nie akceptował tego zjawiska. Największy sprzeciw przeciwko występowaniu szarej strefy wystąpił wśród mieszkańców dużych miast. W tym wypadku zaledwie co 12 ankietowany zgadzał się na występowanie tego zjawiska, a ponad 41% zdecydowanie je potępiło. Wyjaśnieniem tego stanu rzeczy może być fakt, że w dużych miastach jest najmniejsze bezrobocie i ankietowani nie mają bezpośredniego kontaktu z osobami zatrudnionymi w szarej strefie.

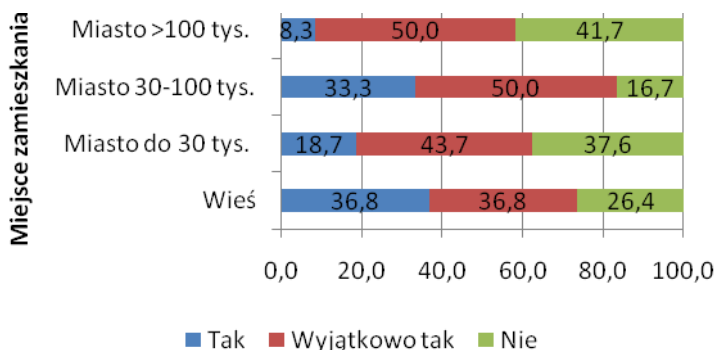
Rys. 1. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od wieku respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Rys. 2. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od płci respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet.

Rys. 3. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od miejsca zamieszkania respondentów

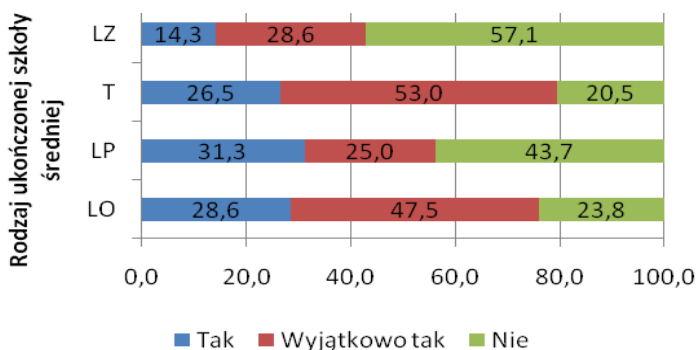
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Nie zaobserwowano wyraźnej tendencji w przypadku stopnia akceptacji szarej strefy, w zależności od rodzaju ukończonej szkoły średniej (rys. 4). Największą akceptację wykazali absolwenci liceum ogólnokształcącego i technikum (LO; T). Wśród osób, które kształciły się w liceach ogólnokształcących, prawie połowa akceptuje szarą strefę tylko w wyjątkowych przypadkach, prawie co trzecia osoba akceptuje fakt istnienia szarej strefy, a co czwarta osoba nie godzi się z jej występowaniem. Podobny rozkład odpowiedzi uzyskano wśród osób uczęszczających do technikum. Najmniejszy stopień akceptacji szarej strefy wykazali absolwenci liceum zawodowego i liceum profilowanego (LZ; LP). Zjawiska tego nie akceptuje prawie 2/3 absolwentów liceum zawodowego. Spośród absolwentów liceum profilowanego, co trzeci ankietowany akceptował zjawisko szarej strefy, a co 4 akceptował je tylko w wyjątkowych przypadkach.

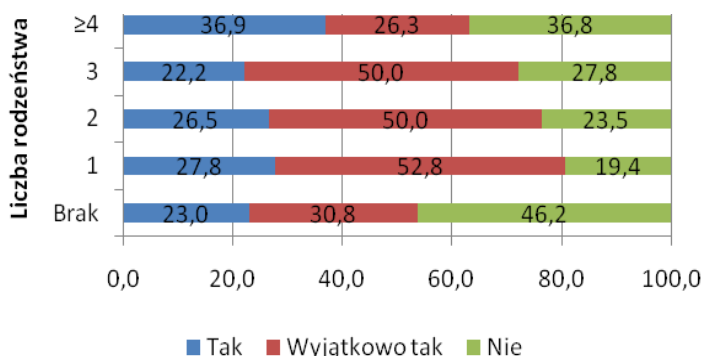
Biorąc pod uwagę liczbę rodzeństwa zaobserwowano, że najmniej akceptują szarą strefę osoby nie posiadające rodzeństwa (rys. 5). W tym wypadku prawie co 2 ankietowany nie zgadza się na istnienie szarej strefy, a co czwarty ankietowany zjawisko to potępia. Zauważono spadek akceptacji zjawiska szarej strefy wraz ze wzrostem liczby rodzeństwa wśród badanych respondentów. Spośród osób posiadających jedną osobę rodzeństwa, 19,4% respondentów nie akceptuje tego zjawiska. Brak akceptacji nasila się tak, że już co trzecia osoba, która ma więcej niż 4 osoby rodzeństwa, nie akceptuje szarej strefy. W tej grupie taki sam odsetek badanych szarą strefę akceptowało, zaobserwowano natomiast znacznie niższy odsetek osób akceptujących ją w wyjątkowych wypadkach.

Biorąc pod uwagę stopień akceptacji szarej strefy w zależności od stosunku do wyznawanej wiary zaobserwowano, że akceptacja tego zjawiska (odpowiedzi „tak” i „w wyjątkowych wypadkach”) jest podobna wśród badanych grup (rys. 6) i mieści się w przedziale 70-74,5%. Jednak wśród osób wierzących-praktykujących stwierdzono najmniejszy odsetek osób zdecydowanie akceptujących szarą strefę. Tylko 20,3% osób z tej grupy zdecydowanie je akceptowało, podczas gdy w grupie osób niewierzących takich osób było prawie 2 razy więcej. Należy jednak zauważyć, że w grupie osób wierzących-praktykujących, prawie co druga osoba akceptowała szarą strefę tylko w wyjątkowych wypadkach, zaś w grupie osób niewierzących – co trzecia. Zaobserwowano podobny rozkład odpowiedzi w grupach osób określających swój stosunek do wiary, jako wierzące i niepraktykujące i niewierzące.

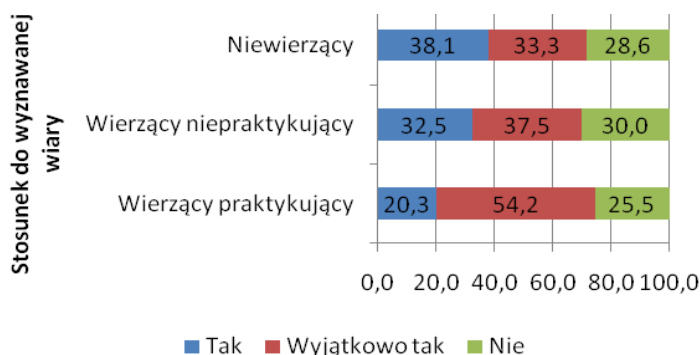
W przypadku znajomości osoby z najbliższej rodziny, pracującej w szarej strefie zaobserwowano mniejszy stopień akceptacji tej strefy wśród osób, które miały osobisty kontakt z taką osobą (rys. 7). Być może najmniejszy stopień akceptacji tego zjawiska w tej grupie jest spowodowany tym, że osoby te zdają sobie sprawę z niekorzystnych skutków takiego zatrudnienia, gdyż prawie co trzeci ankietowany z tej grupy nie akceptuje szarej strefy.

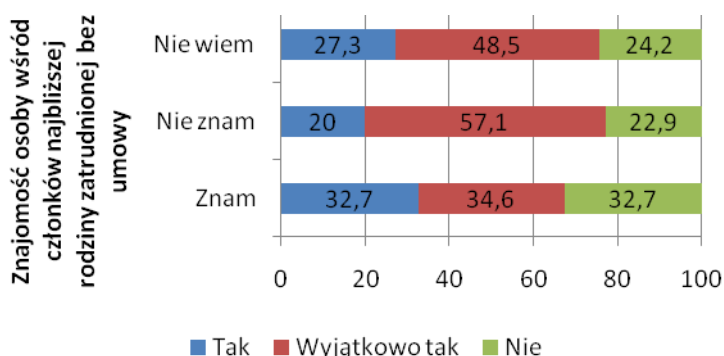
Rys. 4. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od rodzaju ukończonej szkoły respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Rys. 5. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od liczby posiadanego rodzeństwa
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Rys. 6. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od stosunku do wyznawanej wiary
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Rys. 7. Stopień akceptacji szarej strefy w zależności od osobistej znajomości w najbliższej rodzinie osoby pracującej w szarej strefie

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Podsumowanie

Materiał zawarty w niniejszym artykule pozwolił na zrealizowanie jego celu. Stwierdzono, że szara strefa najczęściej definiowana jest jako działania gospodarcze, które pozostają niezarejestrowane, ale są włączane do oficjalnego wzrostu PKB. Wskazuje się na wiele aspektów przyczyniających się do powstawania szarej strefy. Głównymi przyczynami są wysokie podatki oraz wysokie koszty pracy.

Badanie szarej strefy umożliwiają metody bezpośrednie i pośrednie. Metody bezpośrednie skupiają się na badaniu podmiotów czynnie aktywnych w szarej strefie. Najczęściej stosowanym narzędziem przy tych metodach są badania ankietowe. Metody pośrednie z kolei wykorzystują istniejące już dane makroekonomiczne. Takie informacje pozwalają zauważyć „ślady” aktywności szarej strefy w gospodarce. Wyniki badań, w których korzysta się z metod bezpośrednich zależą w dużej mierze od chęci współpracy oraz szczerych odpowiedzi osób stanowiących grupę badawczą. Wady metod pośrednich dotyczą przede wszystkim problemów z jednoznacznym zdefiniowaniem szarej strefy oraz sposobu redagowania wyników.

Materiał badawczy zawarty w niniejszej pracy pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Osoby młode są bardziej skłonne do zaakceptowania szarej strefy niż osoby starsze. Zaobserwowano, że wraz ze wzrostem wieku wzrasta stopień akceptacji szarej strefy.
2. Mężczyźni częściej niż kobiety przyzwalają na istnienie szarej strefy.
3. Ludzie zamieszkujący większe miejscowości w mniejszym stopniu tolerują szarą strefę niż mieszkańcy małych miejscowości.
4. Osoby, które ukończyły naukę w liceach ogólnokształcącym i technikach, wyrażają większą aprobatę dla szarej strefy aniżeli osoby kształcące się w liceach profilowanych i zawodowych.

5. Ludzie posiadający czworo lub więcej rodzeństwa w znacznie większym stopniu nie akceptują szarej strefy niż osoby mające jedno, dwoje bądź troje rodzeństwa.
6. Osoby, które nie mają członów rodziny zatrudnionych bez umowy o pracę, wyrażają mniejszą akceptację dla szarej strefy niż osoby mające w rodzinie taką osobę

Pozytywnie zweryfikowano postawioną na wstępie hipotezę. Osoby deklarujące się, jako wierzące i praktykujące, w mniejszym stopniu akceptują szarą strefę niż osoby wierzące-niepraktykujące oraz osoby niewierzące. Wyniki badań ujawniły lukę badawczą w zakresie postrzegania i akceptacji zjawiska szarej strefy w społeczeństwie. Artykuł może być więc przyczynkiem do dalszych, pogłębionych badań w tym zakresie.

Bibliografia

- Bednarski M., *Drugi obieg gospodarczy – przesłanki, mechanizmy i skutki w Polsce lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992.
- Bednarski M., Kokoszcyński R., Stopyra J., *Kształtowanie się rozmiarów drugiego obiegu w Polsce w latach 1977-1986*, Bank i Kredyt, nr 8-9, 1988.
- Cagan P., *The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply*, Journal of Political Economy, Vol. 66 No. 4, 1958.
- Cassel D., Jaworski W., Kath D., Kierczyński T., Lutkowski K., Paffenholz H.-J., *Inflation und Schattenwirtschaft im Sozialismus*, Hamburg 1989.
- Enste D.H., *The Shadow Economy and Institutional Change In EU Accession Countries – A Two Pillar Strategy for the Challenges ahead*, EU 2002.
- Feige L.E., *Defining and Estimating Underground and Informal Economies: the New Institutional Economics Approach*, Madison 1990. University of Wisconsin – Madison.
- Feige L.E., How big is the irregular Economy? Challenge, November – December 1979.
- Feige L.E., *The Anatomy of the Underground Economy*, „The Unofficial Economy: Consequences and Perspectives in Different Economic Systems” ed. Allesandrini S., Dallago, B, 1987.
- Fleming M.H., Roman J., Farrell G., *The Shadow Economy*, Journal of International Affairs, Spring 2000, 53, no. 2.
- Gołębiowski G., Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej, Współczesna Ekonomia nr 1, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, 2007.
- Grabowski M.H., *Informal Labor Market and Informal Economy During Economic Transition: The Polish Perspective*, w: The Informal Economy in the EU Accession Countries, Belev B. (red.), Centre of the Study of Democracy, Sofia 2003.
- Gutmann P., *The Subterranean Economy*, in: The Economics of Shadow Economy. Eds. W. Geartner, A. Wening, Berlin 1977.
- Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Szara strefa w transformacji gospodarki, Gdańsk 1995.

- Macesich G., *Demand for Currency and Taxation in Canada*, The Southern Economic Journal, Vol. 29 No. 1, 1962.
- Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*, praca zbiorowa pod kierunkiem dr T. Smuga, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 2005, s.39.
- Morawski I., *Portfele coraz bardziej wypchane*, Rzeczpospolita, 15 marca 2007 r.
- Pater K., *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Synteza raportu końcowego z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007.
- Schneider F., *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do we really know?*, 2006, s. 56
- Schneider F., *Shadow Economies and Corruption all over the World: New Estimates for 145 Countries*, Linz 2007.
- Schneider F., Enste H.D., *Shadow Economies: Size, Causes and Consequences*, Journal of Economic Literature, Vol. XXXVIII, 2000.
- Schneider F., *The size and Development of the Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force of 22 Transition and 21 OECD Countries: What do we really know?*, w: *The Informal Economy in the EU accession countries*, red. Belev B., Centre of the Study of Democracy, Sofia 2003.
- Torgler B., Schneider F., *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis*, Linz 2007.